

Corporate Social Responsibility

Et bud på nogle retlige aspekter

Buhmann, Karin

Publication date:
2004

Document Version
Også kaldet Forlagets PDF

Citation for published version (APA):
Buhmann, K. (2004). *Corporate Social Responsibility: Et bud på nogle retlige aspekter*. Roskilde Universitet. Workingpaper / Center for Værdier i Virksomheder Nr. 18

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain.
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact rucforsk@kb.dk providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Udgiver

Center for Værdier i Virksomheder
Institut f. Samfundsvidenskab og Erhvervsøkonomi
Bygning 24.2
DK-4000 Roskilde

ISSN 1601 - 2763

Trykkeri

Roskilde universitetscenters trykkeri

Kontaktinformation

Workingpapers kan i begrænset omfang rekvireres ved henvendelse til Anita Mac, amm@ruc.dk

Workingpapers kan desuden frit downloades i pdf.format og i wordformat på VIV centrets hjemmeside www.viv.ruc.dk

Corporate Social Responsibility: Et bud på nogle retlige aspekter

Karin Buhmann
Adjunkt, ph.d.
Institut for Samfundsvidenskab og Erhvervsøkonomi
Roskilde Universitetscenter

Center for Værdier i Virksomheder
Institut for samfundsvidenskab og erhvervsøkonomi
Marts 2004

Corporate Social Responsibility: Et bud på nogle retlige aspekter¹

1. Indledning

For nogle måneder siden mødte jeg til en konference om CSR en italiensk advokat. Fortvivlet var hun, og faktisk deltog hun ikke som advokat, men som ansat i EU Kommissionen. Årsagen ifølge hende selv: Der er ingen opgaver for advokater inden for CSR, for der ingen lovregler om CSR.

Hvis man lytter til beskæftigelsesministeren er frivillighed og ingen lovregulering om CSR også kursen i Danmark, i hvert fald i forhold til den dimension, der handler om det rummelige arbejdsmarked. At det rummelige arbejdsmarked er en noget begrænset dimension af CSR ikke blot i et internationalt perspektiv men også i et dansk, er en anden sag, selv om det ikke er uden betydning for spørgsmålet om regler og offentlig regulering af CSR. -Det rummelige arbejdsmarked skal fortsat bygge på frivillighed og ikke på paragraffer og bekendtgørelser. Påbud fra offentlige myndigheder dræber ofte initiativet. Sådan lød det fra beskæftigelsesminister Claus Hjort Frederiksen på Netværksdagen i år, den 27. november 2003, hvor der blev uddelt priser og anerkendelse til nogle af de danske private og offentlige virksomheder, der har gjort en indsats for det rummelige arbejdsmarked. Tilsvarende lød det fra ministeren på Netværksdagen sidste år. Derimod er det meningen, at eksemplet fra virksomheder som gør det godt, skal motivere andre til at gøre det samme.

Betyder det da, at ret og regulering ikke har nogen relevans for CSR?

Mit svar er nej, tvært imod. For det første er der adskillige decideret retlige (i betydningen egentlig juridiske) elementer i mange sider af virksomheders sociale ansvar, sådan som det sociale ansvar gribes an både i virksomheder, i forskning og fra det offentliges side. For eksempel er menneskerettigheder et af de spørgsmål, som mange

¹ Lettere revideret udgave af oplæg præsenteret på konference den 4.-5. december 2003 ved Roskilde Universitetscenter (RUC) om værdier, etik og socialt ansvar i virksomheder - brudflader og konvergens

virksomheder lægger vægt på, når de rapporterer om CSR, og rapporteringen baseres i vidt omfang på internationale menneskeretskonventioner, som er udtryk for retlige standarder. En del emner inden for arbejdstagerrettigheder, arbejdsmiljø og ligestilling er ligefrem reguleret ved nationale og EU-retlige regler. Spørger man danske og nordiske forbrugere, hvad de forstår ved etik, er svarene koncentreret om miljøbeskyttelse, dyrevelfærd og menneskerettigheder² - spørgsmål, som allerede i varierende omfang er genstand for regulering og standardudvikling i national, supranational (dvs. EU) og international ret.

For det andet spiller værdier, ikke-retlige normer, samt standarder, der nok er retlige men (qua deres folkeretlige karakter retter sig direkte til stater men) ikke retter sig direkte til virksomheder en betydelig rolle for de krav, som omverdenen stiller til virksomheder.

For det tredje inddrager og følger virksomheder i højere og højere grad ikke-retlige normer i deres markedsmæssige og generelle ledelsesmæssige dispositioner i en grad så disse nærmer sig en betydning, der kan sammenlignes med den klassiske retlige forpligtelse. Modsat den retlige forpligtelse er den ikke-retlige norm eller opfattelse af forpligtelse frivillig.

Ligesom for den "frivillige" forpligtelse gælder, at mange af de CSR-krav, som forbrugere, investorer og politikere stiller til virksomheder, hævdes at udspringe af værdier, uden at det dog altid klart defineres, hvilke "værdier" der er tale om, og hvad der skal til, for at en motivationsfaktor får karakter af en "værdi" for virksomheden. Når værdien bliver normsættende for virksomhedens valg og handlinger, får den karakter af en kilde til normer, altså en form for en retskilde.

Rapportering om CSR er heller ikke uden relevans for en retlig tankegang. Den del af rapporteringen, som sker som følge af lovkrav, har naturligvis sin basis i juridiske regler. Men også den rapportering, der ikke sker som følge af lovkrav, er interessant. Den

² Nordisk Ministerråd: Etisk mærkning af fødevarer. Nordisk Ministerråd 2003. Nordisk Ministerråd: Forbrugernes fornemmelse for etik, TemaNord 2001:583. Nordisk Ministerråd 2001.

bygger på frivillighed, og frivilligheden lægger op til selvregulering. Det vil sige, at reguleringen forskyder sig fra en egentlig offentlig regulering til en selvregulering i den enkelte virksomhed eller institution. Der er altså ikke tale om fravær af regulering, men at centrum for detailreguleringen forskubbes. Desuden skal selvreguleringen og rapporteringen jo bygge på noget. Her kommer værdier, normer skabt af interessegrupper og ofte formuleret på baggrund af internationale konventioner og andre retlige instrumenter (fx på menneskerettigheds- og miljøområdet), standarder sat af andre (foregangs-)virksomheder, og egentlig retlige standarder ofte ind.

Herudover er der rundt om Danmark i nogle andre EU-lande og uden for EU stigende tendens i retning af en øget egentlig regulering af CSR.

I relation til voksende teoriudvikling om CSR spiller ret og regulering også en rolle. Fx spiller regulering og selv-regulering en klar rolle i mindst to af tre definerede "skoler" inden for CSR og udvikling (tredjeverdensudvikling). De tre skoler er den neo-liberale, den statsstyrede, og "tredje-vej" skolen. Den første af disse fokuserer på virksomhedernes selvregulering på baggrund af risici og udbytte forbundet med CSR aktiviteter. Den anden af disse fokuserer på national og international regulering og samarbejde. Den tredje fokuserer på organisationers rolle for CSR.³ Blandt disse organisationer er nogle af dem, der de senere år har udarbejdet rapporteringsværktøjer for CSR. Som det fremgår nedenfor, benytter flere af disse sig af bl.a. international menneskeret og international arbejdsret som udgangspunkt for formulering af indikatorer mv.

Kort sagt er der adskillige områder, hvor CSR har noget at gøre med ret, og ret med CSR. Nogle af disse har form af en egentlig retlig regulering, mens andre har en mere overordnet normativ karakter. Nedenfor vil jeg komme mere ind på de områder, som er skitseret oven for, og hvordan de hænger sammen. Som det vil ses, er der på flere måder en tæt sammenhæng mellem på den ene side anvendelsen af egentlige retsregler (nationale og internationale) og anden form for offentlig regulering, og på den anden

³ Bryane Michael: Corporate Social Responsibility in International Development: An Overview and Critique. I Corporate Social Responsibility and Environmental Management 10: 115-128 (2003).

side normer, som ikke retligt binder virksomheder. Der anvendes en "blød" definition af CSR, hvorefter CSR er virksomheders sociale ansvar i forhold til mennesker og miljø. De bud, der følger nedenfor, er ikke udtømmende. For eksempel behandles virksomheders indsats for medarbejderes sundhed og pension næsten ikke her, uanset at disse har flere retlige dimensioner. Retlige dimensioner af miljø, menneskerettigheder og arbejdstagerrettigheder som CSR-emner er heller ikke udtømmende diskuteret. Endelig behandles spørgsmålet om CSR i relation til det tredje P i den tredobbelte bundlinie, "Profit", slet ikke selvstændigt.

2. Overblik

De ikke-retligt-bindende normer, som spiller en rolle for CSR, kan groft opdeles i:

- moral, etik
- politisk betingede normer, der ikke er retlige
- forbrugerpolitiske og andre interessegruppebetingede normer, der ikke er retlige
- samfundsmæssige normer iøvrigt, som ikke er retlige
- normer og anbefalinger udviklet af internationale organisationer mv. (OECD, UN Global Compact, FNs menneskerettighedskommissions nyligt anbefalede normer for transnationale selskaber, Verdensbanken m.fl.)
- codes of conduct, som kun er vejledende og ikke skaber egentlige pligter eller rettigheder

Betydningen af ikke-retlige normer i virksomhedernes faktiske verden afspejles i en række forskellige tendenser og signaler, for eksempel følgende: investeringsovervejelser (økonomisk betydning, risikostyring, markedsbetydning, retningslinier, hvilke områder der fokuseres særligt på ved konferencer mv.), Etikbasen⁴ under Forbrugernes Hus, Erhvervs- og Boligstyrelsens rapport 2002 om "Etik i Erhvervslivet - Virksomhedernes sociale ansvar", flere store revisionsfirmaers kortlægning af CSR og vejledninger i udarbejdelse af bæredygtighedsrapportering og deres oprettelse af afdelinger for

⁴ Etikbasen www.fi.dk/etikbasen er en mulighed for private og offentlige virksomheder og andre organisationer til frivilligt at oplyse offentligheden om deres standpunkt og indsats inden for CSR. Etikbasen blev åbnet for offentligheden i september 2002 og er udviklet med støtte fra Erhvervsfremmestyrelsen og i samarbejde med virksomheder, et revisionsfirma, forbrugere og i dialog med interesseorganisationer, menneskerettigheds-NGO'er.

”Stakeholder reporting”/”værdiledelse” osv, oprettelsen af The Copenhagen Centre,⁵ virksomhedernes frivillige integration og etablering af mentorordninger for integration af ”svage grupper” på arbejdsmarkedet, salg/markedsføring af certificeret træ (FSC), m.v.

De retlige normer kan groft inddeles i følgende:

- international ret: hard law og soft law (herunder international menneskeret (FN, ILO, m.fl.)
- national ret i eget land (moderselskabsland), produktionsland, afsætningsland, m.fl.
- konkret regulering, fx om pligt for visse virksomheder til at aflægge ”grønne regnskaber”,⁶ krav i den ”nye” årsregnskabslov til visse virksomheder om at rapportere om viden og miljøbelastning, visse landes krav om at pensionskasser mv. oplyser om CSR-forhold, regulering om offentlige og private virksomheders sociale forpligtelser (EU- og national regulering), reguleringsbaserede økonomiske støtteordninger til integration af særlige grupper på arbejdsmarkedet, m.v.
- overenskomster og andre retligt forpligtende aftaler mellem arbejdsmarkedets parter
- aftaler mellem virksomheder eller deres interesseorganisationer
- codes of conduct, som skaber pligter eller rettigheder, fx mellem virksomhed og ansat eller virksomhed og underleverandør.

Som det vil ses nedenfor, flyder grænsen somme tider sammen mellem de normer, der er af retlig karakter men ikke binder virksomheder direkte (f.eks. internationale menneskeretlige standarder) og virksomhedernes faktiske opførsel (f.eks. i form af rapportering med brug af menneskerettighedsstandarder).

Inden for CSR spiller det gode eksempel og motivationen en betydelig rolle som ”kilde”. Disse forhold kan groft inddeles i følgende:

- Normativ følelse af forpligtelse: moral, samfundsmæssigt ansvar, ret, politik, m.fl.
- Visse økonomiske forhold og markedsfaktorer
- Ønske om at tiltrække og fastholde medarbejdere
- Retlig forpligtelse (som isoleret motivationsfaktor)

⁵ www.copenhagencentre.org

⁶ Miljøbeskyttelseslovens § 35a

- Mulighed/risiko for sanktioner (positive (incitament) og negative (straf))
- m.fl.

Motivationen og det gode eksempel er nogle af CSR-kilder, som bl.a. danske offentlige myndigheder anvender i bestræbelserne på at få virksomheder til at tage CSR alvorligt. Dette illustreres bl.a. af tidligere Socialministeriets, nu Beskæftigelsesministeriets anvendelse af og støtte til Netværksdagen og Det nationale Netværk af virksomhedsledere som forum for prisuddelinger og publicity for den frivillige gode indsats på det rummelige arbejdsmarked.

3.1. Værdier og udvikling af ny normer

Ledelse på baggrund af værdier, og en oplevelse af, at virksomheden har en rolle at spille som ansvarlig verdensborger, og at denne til dels består i at respektere og værne om værdier, som virksomheden vedkender sig, har som bekendt både en dansk og en international dimension. Inden for CSR vedrører den danske indtil videre hovedsageligt det forholdsvis snævre felt "det rummelige arbejdsmarked". Dette begreb har dog også en forbindelse til globaliseringen, fordi det rummelige arbejdsmarked bl.a. sigter på integration af indvandrere. Internationalt er begrebet CSR mere omfattende, og dækker bl.a. virksomhedernes rolle i relation til udvikling af økonomien i tredieverdenslande, omsorg for ansatte, og fravalg af underleverandører, der ikke selv lever op til virksomhedens værdier. CSR er ikke blot et felt for store og multinationale virksomheder. Undersøgelser i Danmark og andre europæiske lande viser, og også små og mellemstore virksomheder (SMEs) er bevidste om social ansvarlighed og har et ønske om at agere på værdier.⁷ Krav fra virksomhedernes interessenter og den bredere omverden om at formulere værdier og tage et ansvar i samfundet tvinger både store, mellemstore og mindre virksomheder til en organisatorisk læringsproces og til at systematisere og institutionalisere interne værdier bl.a. i form af viden. Internationalisering både i Europa (ikke mindst i relation til lande med en højere CSR-bevidsthed end i Danmark) og i forhold til tredieverdenslande betyder også, at virksomheder må forholde sig til deres værdier og træffe beslutninger om i hvilket omfang og hvordan de ønsker at påtage sig

⁷ Oxford Research A/S og Erhvervs- og Boligstyrelsen for Erhvervsudviklingsrådet: Etik i erhvervslivet: Virksomhedernes samfundsmæssige ansvar, Erhvervs- og Boligstyrelsen 2002.

et socialt ansvar. Når virksomheder vælger at tage en forpligtelse til sig, som om den var retlig, uanset at et eventuelt relevant retligt grundlag ikke direkte binder virksomheder, kan det grundlag, forpligtelsen udspringer af, siges at have en værdimæssig karakter for virksomheden. Værdierne blive således normerende for virksomhedens valg og handlinger, og får dermed en retlig karakter.

Det interessante og samtidig nødvendige for virksomheder og andre aktører inden for CSR er derfor at forstå, hvordan CSR-relevante værdier opstår og hvad de bygger på. Uden her at gå ind i en diskussion af, hvordan man definerer "værdier" i forhold til det beslutnings- og handlegrundlag, som er relevant for virksomheder i forhold til CSR, kan i hvert fald nogle af de værdimæssige normer, som CSR-bevidste virksomheder kan opfatte som relevante for deres CSR-standpunkt eller indsats på måder, der opleves som forpligtende, siges at udspringe fra:

- politisk/samfundsmæssig udvikling/formulering ikke-retlige normer, der opleves som normer virksomhederne må/bør overholde
- forbrugerpolitisk påvirkning og forbrugerpolitiske hensyn
- internationalretlige standarder eller instrumenter, der ikke direkte binder virksomhederne, men som opstiller normer, som investorer, forbrugere og andre kunder m.fl. oplever som forpligtende for virksomheder

3.2. Offentlig regulering

Offentlig regulering af CSR findes i flere former, og kan på sigt tænkes at forekomme i endnu flere, hvoraf nogle vil være underformer til de allerede eksisterende.

Offentlig regulering af CSR kan siges at dreje sig blandt andet om virksomheders overholdelse af lokale, regionale og nationalretlige samt supranationale og internationalretlige krav vedrørende en indsats for eller hensyntagen til bl.a. miljø, arbejdsmiljø og andre arbejdstagerrettigheder og menneskerettigheder, herunder arbejds- og produktionsforhold for ansatte og herunder for særligt udsatte grupper (børn, unge, kvinder, handicappede, minoriteter, m.fl.), i eget land og/eller tredjeverdenslande og/eller udlandet i øvrigt.

En af vanskelighederne ved at vurdere, hvornår en offentlig regel eller anden regulering drejer sig om CSR og hvornår den ikke gør, består blandt andet i at definere klart, hvornår en offentlig regulering om et område, der falder under CSR (fx ansvarlighed over for miljøet, overholdelse og fremme af arbejdstagerrettigheder, respekt for menneskerettigheder i øvrigt, dyrevelfærd mv.), kan eller skal rubriceres som *CSR-regulering*. Er lovgivning om ikke-diskrimination og mindste-alder for unges arbejde CSR-regulering? En stor del af den aktuelle lovgivning om disse spørgsmål er vedtaget før begrebet CSR havde fået sin nuværende udbredelse, og før mange overhovedet talte om virksomheders sociale ansvar som et begreb i sig selv. Tilsvarende gælder for miljø- og arbejdsmiljølovgivning, fx lovgivning om sundhed og sikkerhed på arbejdspladsen og om pligt efter miljøbeskyttelseslovens § 35a for særligt forurenende virksomheder til at aflægge grønt regnskab.

Et andet relevant spørgsmål er, om handlinger, der udføres i henhold til lov, overhovedet falder under CSR - uanset at lovens område som sådan klart falder under de emner, der opfattes som en del af CSR, altså fx ikke-diskrimination, arbejdstagerrettigheder i øvrigt, og miljøansvarlighed. Flere af de institutioner, som beskæftiger sig med CSR, anvender en definition, hvorefter CSR er at gøre mere end det, som loven kræver.⁸ Gør man bare det, som loven kræver, er der efter denne definition "blot" tale om compliance. Hvilken betydning har dette, hvis CSR går hen og bliver reguleret i stigende grad, og især hvis denne regulering sker med et formål om at regulere CSR? Hvis definitionen fastholdes om, at CSR kun er at gøre mere end det, lovgivningen kræver, vil øget CSR-regulering kunne komme til at betyde mindre CSR i praksis eller færre CSR-bevidste virksomheder... Uanset det potentielt ansporende i at kunne vise sig eksemplarisk ved at gøre mere end loven kræver, kan her opstå et paradoks, som næppe er hverken hensigtsmæssigt eller tilsigtet af dem, der står bag

⁸ Fx Etikbasen under Forbrugernes Hus; og EU Kommissionen, som i Grønbogen '*Promoting a European Framework for Corporate Social Responsibility*' (EU Kommissionens publikation COM(2001) 366), definerer CSR som 'a concept whereby companies integrate social and environmental concerns in their business operations and in their interactions with their stakeholders on a *voluntary* basis' (min fremhævnings). I meddelelsen *Corporate Social Responsibility: A business contribution to sustainable development* (European Commission, *Corporate Social Responsibility: A business contribution to sustainable development*, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2002) opsummerer Kommissionen en generel forståelse af CSR, som går ud på 'behaviour by businesses *over and above legal requirement, voluntarily adopted* because businesses deem it to be in their long term interest' (min fremhævnings).

definitionen. Der er snarere behov for at fastlægge CSR som et indholdsmæssigt begreb, der er uafhængigt af eventuel lovgivning og anden offentlig regulering.

I det følgende går jeg ud fra en sådan opfattelse af CSR, altså at CSR drejer sig om emnet og ikke om det er undtaget fra lovregulering eller anden offentlig regulering.

Når man taler om lovgivning og offentlig regulering af CSR-emner kan der sondres mellem lovgivning og regulering på en række niveauer: lokalt (fx kommunalt), regionalt (fx amtsligt), nationalt (fx dansk), supranationalt (EU) og internationalt (fx OECD, FN og FNs underorganisationer, herunder International Labour Organisation (ILO) mfl.).

Som allerede antydnet er national lovgivning om CSR ved at springe op forskellige steder i EU og uden for. Alene i 2001-2002 gennemførte Belgien, Tyskland, Storbritannien og Sverige lovgivning med krav om CSR-rapportering for institutioner på pensionsområdet.⁹ Frankrig har i 2002 gennemført lovkrav om, at virksomhedernes årsberetninger skal indeholde visse informationer om miljø og socialt ansvar. Dansk ret har siden 1995 krævet, at visse virksomheder udarbejder og offentliggør grønne regnskaber, og Belgien, Holland, Norge og Sverige har i slutningen af 1990'erne gennemført krav om miljøinformationer i (visse virksomheders) årsrapporter.¹⁰ Den "ny" danske årsregnskabslovs krav om at visse virksomheder skal rapportere om miljøbelastning og vidensressourcer, hvis det er væsentligt i forhold til, at regnskabet giver et finansielt retvisende billede, er også udtryk for et - omend svagt - dansk lovgivningsinitiativ om CSR. Tilsvarende gælder de lovkrav som blev gennemført i 2001 om arbejdsmiljøafgifter, der kunne refunderes, hvis virksomheden indførte arbejdsmiljøledelse og udgav en arbejdsmiljøredegørelse. Uden for EU har Australien gennemført krav om CSR-redegørelse for pensionssektoren, og flere lovgivningsinitiativer i USA i kølvandet på de seneste års corporate governance skandaler er også blevet omtalt som bidrag til CSR.

⁹ Der er ikke tale om ens lovgivning i disse lande, heller ikke om ens dækning af institutioner på pensionsområdet.

¹⁰ For en oversigt over CSR-relevante lovgivningsinitiativer, se CSR Europe, Deloitte og Euronext: Investing in Responsible Business: The 2003 survey of European fund managers, financial analysts and investor relations officers. 2003: 10, og Jens Frederiksen, Christian Honoré og Flemming Tost: Rapportering om bæredygtighed: Retningslinier for rapportering om økonomiske, miljømæssige og sociale forhold, Børsens Forlag 2003: 37.

Medens den lokale, regionale og nationale lovgivning typisk vil rette sig direkte virksomheder, kan den supranationale gøre det (hvis den gennemføres som forordning), men behøver ikke (hvis den gennemføres som direktiv, som overlader til de nationale myndigheder at bestemme form og midler for gennemførelsen). De internationale regler, som fastsættes af staterne (fx FNs menneskerettighedsinstrumenter (bl.a. Verdenserklæringen om menneskerettigheder fra 1948 og den lange række af retligt bindende konventioner om generelle og specifikke menneskerettigheder, som er udarbejdet siden Verdenserklæringen) og ILOs konventioner) retter sig efter folkeretten til staterne, ikke til de personer (juridiske eller fysiske), som befinder sig i den enkelte stats jurisdiktion. Staterne forpligter sig efter konventionerne indbyrdes til at leve op til konventionsforpligtelserne, men det er herefter op til den enkelte stats eget forfatningsretlige system, hvordan det rent faktisk foregår. Dette klassiske folkeretlige system tager i øvrigt slet ikke højde for den nuværende situation, hvor multinationale virksomheder rækker ud over og arbejder inden for et stort antal landes grænser.

Konventionsreglerne er udtryk for offentlig regulering, fordi reglerne aftales mellem stater (som folkeretlige subjekter). Staterne vil i mange tilfælde - som det bl.a. ses i WTO-regi - søge at varetage interesser, som er relevante for virksomheder i deres jurisdiktion, men det er formelt staterne, der aftaler reglerne.

Konventionsforpligtelsen bliver først egentlig retligt bindende for den enkelte virksomhed, når den i overensstemmelse med den konkrete stats forfatningsret er omsat til en regel, som retter sig til virksomheden. At forbrugere, NGO'er og andre interessegrupper og måske ofte også virksomhedslederne selv ikke gør sig dette klart, gør tilsyneladende ikke hverken interessegruppernes forventninger til virksomhederne mindre eller får virksomhederne til at afvise omverdenens krav om social ansvarlighed. Dette bringer os tilbage til CSR i den retlige dimension som et værdiladet spørgsmål, fordi virksomhedernes handlinger og beslutninger i denne årsagskæde ofte bygger på de værdier, som de folkeretlige instrumenter er udtryk for eller søger at beskytte, fremfor konkret retligt bindende forpligtelser.

OECD's Guidelines for Multinational Enterprises¹¹ er endnu svagere end konventionsteksterne i form af den forpligtelse, der flyder fra dokumentet. Retningslinierne er udelukkende anbefalinger, som regeringer retter til multinationale virksomheder. Virksomhedernes overholdelse af retningslinierne er - ifølge retningsliniernes egen tekst - frivillig og ikke genstand for retlig gennemtvungelse. Retningslinierne er således en form for offentlig regulering, der lægger op til, at virksomhederne gennemfører selvregulering.

3.3. Selvregulering

I Danmark og i en række europæiske lande har tendensen indtil videre været, at virksomheder har påtaget sig et socialt ansvar på frivilligt grundlag, dvs. uden at være pålagt en pligt ved lov.¹² Flere og flere virksomheder søger at regulere forhold som diskrimination, brug af børnearbejde og tvangsarbejde, og andre sociale forhold på virksomheden og hos underleverandører ved interne retningslinier (Codes of Conduct) og retningslinier rettet til underleverandører. Her er altså tale om selvregulering i modsætning til offentlig regulering.

Frivillighed er også det, som EU-Kommissionen i sin grønbog om CSR fra 2001¹³ og sin meddelelse om CSR fra 2002¹⁴ lægger op til, og som den siddende danske regering erklærer som sin politik. Kommissionen er dog samtidig ret præcis i sine anvisninger om, at virksomhederne bør påtage sig og udvise et socialt ansvar både i forhold til medarbejdere i EU og i forhold til den tredje verden, og foreslår eksplicit at indsatsen baseres på ILO-instrumenter og OECD's Guidelines for Multinational Enterprises som minimumsstandarder.¹⁵ Hvad der vil ske fra Kommissionens side, hvis virksomhederne i Danmark og resten af EU ikke tager disse klare anbefalinger til sig, er ikke udtrykt, men

¹¹ Findes på www.oecd.org/pdf/M000015000/M00015419.pdf

¹² Se bl.a. Jørgen Valther Hansen m.fl., Corporate Social Responsibility: Perspektiver, muligheder og udfordringer, Ernst & Young: Center for Stakeholder Reporting 2002; Oxford Research A/S og Erhvervs- og Boligstyrelsen for Erhvervsudviklingsrådet: Etik i erhvervslivet: Virksomhedernes samfundsmæssige ansvar, Erhvervs- og Boligstyrelsen 2002.

¹³ 'Promoting a European Framework for Corporate Social Responsibility'. EU Kommissionens publikation COM(2001) 366.

¹⁴ *Corporate Social Responsibility: A business contribution to sustainable development*. European Commission, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2002.

¹⁵ Se *Corporate Social Responsibility: A business contribution to sustainable development*. European Commission, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2002.

kan gøre graden af reel frivillighed relativ. Snarere end egentlig frivillighed bliver der tale om en forventning eller måske et reelt krav om selv-regulering.

På miljøområdet har den offentlige retlige regulering været kendetegnet ved en kombination med økonomiske instrumenter, som har til hensigt at virke som incitamenter til frivillig gennemførelse af politiske målsætninger. Tilsvarende gælder loven om arbejdsmiljøcertifikater nævnt ovenfor. Ved at honorere frivillighed med en økonomisk gevinst, får frivilligheden også karakter af en forventning eller en offentlig strategi om, at virksomhederne regulerer sig selv inden for rammer, som sættes af politikere og myndigheder (og ofte indirekte af interessegrupper).

Generelt er der i Danmark tale om en tendens i retning af afregulering.¹⁶ Regeringens politik om at CSR ikke skal drives ved lovgivning men ved frivillighedens kraft, passer ind i denne tendens.

Efter at en række konkrete sager hovedsageligt om multilaterale virksomheder i midt- og sen-halvfemserne bragte miljømæssig og social ansvarlighed på pressens og interesseorganisationers dagsorden, er flere danske virksomheder siden slutningen af 1990'erne aktivt gået ind i CSR og har bl.a. gennem alternativ rapportering kommunikeret til offentligheden, at de tager et socialt ansvar alvorligt. Til gruppen af større virksomheder, som frivilligt rapporterer om miljømæssige og/eller sociale forhold, hører bl.a. Novo Nordisk, Novozymes, Danisco, Danfoss og Grundfos. Andre danske virksomheder holder en lavere offentlig profil inden for en ligeledes bevidst strategi om at have et standpunkt og en politik om CSR. Til denne kategori kan bl.a. regnes Lego, som har retningslinier med krav til underleverandører om brug af børnearbejde mv. men ikke har kommunikeret disse offensivt til omverdenen, samt Bambo/Abena, der stiller miljøkrav til deres underleverandører og reagerer strengt ved tvivl om overholdelse, men heller ikke praktiserer en offentlig kommunikation herom.

¹⁶ Se bl.a. Carsten Henrichsen, *Forvaltningsretlige udfordringer i det 21. århundrede: Fra reguleringsstat til markedsstat?* i Juristen 2002: 10.

Andre igen gennemfører i praksis social ansvarlighed gennem en planlagt indsats for det rummelige arbejdsmarked - i mange tilfælde ud fra en motivation om at være ansvarlige i lokalområdet og uden at kommunikere indsatsen offentligt udover i det omfang det er naturligt for at tiltrække den relevante arbejdskraft. Denne gruppe er den, som bl.a. bliver fremhævet som gode eksempler til motivation af andre virksomheder i forbindelse med arrangementer som Netværksdagen.

Også FN-initiativet Global Compact¹⁷ bygger på frivillighed. Virksomheder, der tilslutter sig Global Compact, bekræfter (formelt over for FNs generalsekretær) sin støtte til de ni principper om miljø, arbejdstagerrettigheder og menneskerettigheder, som Global Compact bygger på. I og med at disse principper bygger på folkeretlige instrumenter¹⁸ - der endda som erklæringer er politisk og moralsk bindende programerklæringer snarere end retligt bindende - er de som ovenfor anført ikke direkte bindende for virksomhederne. Det er således udtryk for selv-regulering, når virksomhederne tilslutter sig dem og igangsætter initiativer for at understøtte principperne. Et sekretariat og hele tankegangen bag Global Compact søger at få virksomheder til at integrere de ni principper i deres værdigrundlag og forretningsstrategier og gennemføre projekter og initiativer inden for området. Global Compact er ikke blot et initiativ, som FN står bag ud fra et almindeligt almenmenneskeligt ønske om at virksomheder også skal påtage sig et socialt ansvar. Initiativet er også et forsøg fra FNs medlemmers - dvs. stater og FNs tilknyttede organisationer, bl.a. Verdensbanken - på at løse nogle af de store fattigdomsproblemer og andre sociale problemer, som er fulgt med den stigende globalisering af den internationale handel og væksten af multinationale virksomheder. Da FN består af stater, og da ingen anden organisation har kunnet regulere de multilaterale virksomheders ansvar og forpligtelser i forhold til de fattige lande, har det været nødvendigt med et initiativ baseret på frivillighed (med en forudsætning om selvregulering i forhold til de ni principper) og bakket op af den pondus, som FNs generalsekretær har.

¹⁷ Global Compact blev offentliggjort i år 2000 af FNs generalsekretær Kofi Annan. Se yderligere www.globalcompact.org.

¹⁸ Se nedenfor ved note 23-25.

Som det fremgår, er selvregulering af CSR på mange måder tæt knyttet til forskellige former for offentlige målsætninger tilknyttet offentlig regulering af de emner, som CSR handler om. Det kan derfor være svært at skelne skarpt mellem regulering og selvregulering af CSR. Hvis tendensen til at søge at fremme selvregulering/frivillighed gennem offentligt støttede initiativer eller anbefalinger, som henviser til regulering (fx EU's grønbog og meddelelse), holder, kan det forventes fremover at blive endnu sværere at foretage denne skelnen.

For virksomheder og andre aktører inden for CSR bliver det formentlig i stigende grad nødvendigt at have viden om strategier, gennemførelse og virkning af regulering, som har til formål at gennemføre offentlige målsætninger af økonomisk, fordelingsmæssig, miljømæssig eller social art med særligt henblik på frivillig accept af ansvar uden en forpligtelse baseret i national ret eller andre forskrifter, som er direkte bindende for virksomhederne.

3.4. Menneskerettigheder og anden international ret

Som det fremgår flere steder ovenfor, spiller international ret en ikke ubetydelig rolle for indhold, selv-regulering og rapportering af CSR.

Flere af de internationale rapporterings- eller styringsinstrumenter, som er udviklet inden for de senere år, og som anbefales CSR-bevidste virksomheder, opererer med indikatorer eller standarder med baggrund i bl.a. konventioner om menneskerettigheder og arbejdstagerrettigheder. Dette gælder bl.a. Global Reporting Initiative,¹⁹ SA8000,²⁰ og Accountability1000 (AA1000).²¹ Det danske initiativ Etikbasen, som er en internetbaseret kommunikationsplatform for virksomheder, der vil oplyse om deres standpunkt og indsats inden for social ansvarlighed, bygger - trods en målsætning om at

¹⁹ Se www.globalreporting.org og Jens Frederiksen, Christian Honoré og Flemming Tost: Rapportering om bæredygtighed, Børsen 2003: 222-228.

²⁰ SA8000 er et standards- og verifikationssystem udviklet af Social Accountability International, baseret på internationale kernearbejdstagerrettighedsnormer i ILO Konventioner, Verdenserklæringen om menneskerettigheder og FNs konvention om barnets rettigheder. Se www.sa-intl.org.

²¹ AccountAbility 1000 (AA1000) Framework: Standard, guidelines and professional qualification. The Institute of Social and Ethical Accountability, London 1999. Se også www.accountability.org og Jørgen Valther Hansen m.fl., *Ikke-finansiel regnskabspraksis 2002: Krav, vejledninger og eksempler*, Ernst & Young and Forlaget Thomson, Copenhagen 2002: 199-241.

dække den tredobbelte bundlinie, dvs. People, Planet & Profit - ligeledes indtil videre på ni ILO-konventioner om arbejdstagerrettigheder, der ligeledes kan defineres som menneskerettigheder.²²

Global Compact bygger som nævnt på principper om miljø, arbejdstagerrettigheder og menneskerettigheder. Dette sker ved konkret henvisning til Rio-erklæringen om Miljø og Udvikling (1992),²³ ILOs erklæring om fundamentale arbejdstagerrettigheder og -principper (1998),²⁴ og FNs Verdenserklæring om menneskerettigheder (1948).²⁵

FNs menneskerettighedskommission har formuleret anbefalede normer til bl.a. transnationale virksomheder.²⁶ Normerne bygger på den tankegang, at staterne har det primære ansvar for at respektere, fremme og sikre overholdelse af menneskerettigheder ”anerkendt i international såvel som national ret”, og at transnationale virksomheder og andre virksomheder inden for deres respektive aktivitets- og indflydelsesfærer har en forpligtelse til at respektere, fremme og sikre overholdelse af de samme rettigheder.²⁷

3.5. Rapportering

Rapportering om CSR-emner kan være lovkrævet eller frivillig. Som det fremgår ovenfor, er der allerede - især i lande uden for Danmark - nogle krav om rapportering om visse af de emner, som traditionelt opfattes som en del af CSR.

²² ILO-konvention nr. 155 (1981) om sikkerhed og sundhed på arbejdspladsen og arbejdsmiljø, ILO-Konvention nr. 29 (1930) angående tvunget eller pligtmæssigt arbejde, ILO-konvention nr. 105 (1957) om afskaffelse af tvangsarbejde, ILO-konvention nr. 138 (1973) om mindstealder for adgang til beskæftigelse, ILO-konvention nr. 182 (1999) om forbud mod og omgående indsats til afskaffelse af de værste former for børnearbejde, ILO-konvention nr. 100 (1951) om lige løn til mandlige og kvindelige arbejdere for arbejde af samme værdi, ILO-konvention nr. 111 (1958) om forskelsbehandling med hensyn til beskæftigelse og erhverv, ILO-konvention nr. 87 (1948) om foreningsfrihed og beskyttelse af retten til at organisere sig, ILO-Konvention nr. 98 (1949) om retten til at organisere sig og føre kollektive forhandlinger.

²³ UN Doc. A/CONF.151/26 (Vol. I).

²⁴ Findes på <http://www.ilo.org/public/english/standards/decl/declaration/text/>

²⁵ UNGA resolution 217 A (III), 10. december 1948. Dansk version findes på <http://www.unhchr.ch/udhr/lang/dns.htm>.

²⁶ Commission on Human Rights, Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights: Report of the sessional working group on the working methods and activities of transnational corporations - Annex: Draft norms on Responsibilities of Transnational Corporations and Other Business Enterprises with Regard to Human Rights. FN-dokument E/CN.4/Sub.2/2002/13 15 August 2002.

²⁷ Draft norms, para. 1 (General Obligations).

Den frivillige rapportering betegnes også somme tider for alternativ rapportering. Det kan være en social rapport eller et grønt regnskab for en virksomhed, hvor dette ikke er påkrævet i den lovgivning, der gælder for den pågældende virksomhed.

Til støtte for CSR-rapportering er der - især fra forskellige NGO-lignende organisationers side - udviklet en række værktøjer. Interessant i denne sammenhæng er, at disse værktøjer betjener sig af retlige instrumenter og standarder som udgangspunkt for formulering af indikatorer på områder, der har det tilfælles, at de på en gang er kvalitative snarere end kvantitative og ofte udgør politisk eller handelsmæssigt følsomme områder (i hvert fald i forholdet i-lande - udviklingslande). Som det fremgår ovenfor, bygger både GRI og SA8000 således på menneskeretlige og arbejdstagerretlige konventioner.

Dette understreger, hvordan retlige standarder og instrumenter har relevans ikke blot som overordnede værdier eller kilder for CSR, men også for den praktiske implementering: Nemlig som hjælp til at opstille konkrete mål, benchmarks og indikatorer for områder, hvor en kvantitativ måling ofte ikke giver noget tilstrækkeligt billede af den udvikling, som interesserer omverdenen. Retlige standarder kan altså supplere eller i nogle tilfælde stå alene i rapportering af virksomheders indsats og udvikling inden for socialt ansvar.

4. Hvem kan have nytte af at vide mere om samspillet mellem ret og CSR?

At CSR er udtryk for omverdenens krav til virksomheder er også et udtryk for, at CSR har stor betydning for omverdenen, og at mange aktører i denne omverden har interesse i de potentielle eller faktiske resultater af, at offentlige og private virksomheder gør en indsats for CSR. Social ansvarlighed hos virksomhederne hjælper - eller kan være med til at hjælpe - staten med at opfylde en række velfærdsstatslige målsætninger og forpligtelser. Socialt ansvarlige virksomheder bidrager til integration og uddannelse af ansatte og deres familier, og på forskellig måde til de ansattes og deres familiers adgang til sundhedsydelser og de økonomiske vilkår for pensionisttilværelsen. Social ansvarlighed gavner virksomhedernes medarbejdere i ind- og udland og kan være god for virksomhedernes indtjening, som instrument i risikostyring, og til at tiltrække

investeringer. Social ansvarlighed i danske virksomheder, der producerer i eller importerer fra tredjeverdenslande, kan også gavne de arbejdstagere, hvis arbejdsgivere præsenteres for krav om, at de overholder i hvert fald de grundlæggende ILO-arbejdstagerrettigheder.

Øgede krav om social ansvarlighed betyder også ofte øgede udgifter for virksomhederne - i hvert fald i indkøringsfasen.

Som det fremgår ovenfor, er CSR i høj grad retligt baseret. Samspillet mellem CSR og ret i bred forstand - altså værdier, offentlig regulering på forskellige nationale og internationale niveauer og supranationalt, selv-regulering og konkrete retlige standarder og områder - kan forventes at få stigende betydning i de kommende år, hvor CSR sandsynligvis vil få stigende betydning på den politiske og virksomhedsmæssige dagsorden.

Evnen til at implementere CSR i både offentlige og private virksomheders dagligdag, altså at knytte en forbindelse mellem ledelsens beslutninger og dagligdagens handlinger, kan støttes af viden om de normative bevægelser, som CSR-krav bygger på og løbende udvikles under. Muligheden for at håndtere CSR-dilemmaer kan herudover ikke løsrives fra de retlige krav, virksomhederne er bundet til i de forskellige lande, hvor de producerer, sælger eller i øvrigt agerer.

Forståelse for samspillet mellem CSR og ret vil derfor kunne være til nytte ikke blot for virksomhederne selv og den moderne stat i dens håndtering af de forandringsprocesser, velfærdsstaten står over for, og det ansvar, som rige stater forventes at påtage sig i forhold til fattige. Evnen til at forudse hvilke værdier eller normer, der bliver en del af CSR-dagsordenen, og til at bidrage til at forme disse gennem relevante fora og redskaber vil også være værdifuld for medarbejdere og deres organisationer, forbrugere og disses organisationer, investorer m.fl.

5. Konkluderende bemærkninger: Fra velfærdsstat til værdisamfund?

CSR har hidtil hovedsageligt været behandlet fra andre samfundsvidenskabelige vinkler end den retlige.²⁸ CSR har imidlertid en række retlige aspekter. Disse gør sig gældende på flere niveauer, herunder i form af bl.a. internationale retsregler, der direkte og indirekte fungerer som "kilder" til krav eller forventninger til virksomheders ageren inden for CSR, og i form af retlig regulering såvel som frivillig regulering og brug af retlige standarder i rapportering af CSR.

Udviklingen inden for CSR og særligt den betydning, som retlige instrumenter og standarder, der ikke direkte er bindende for virksomheder, har fået, kan ses som udtryk for et skifte fra velfærdsstat til værdisamfund. Mest karakteristisk er det, at private og organisationer såvel som et stigende antal virksomheder agerer på menneskeretlige standarder, uanset at disse formelt ikke binder virksomheder. Menneskerettigheder er om noget udtryk for et værdibegreb. Siden Verdenserklæringen om Menneskerettigheder blev udarbejdet i 1948 er de menneskeretlige værdier i omfattende grad blevet kodificeret som en (folkeretlig) pligt for stater. CSR er udtryk for, at en del af de menneskeretlige værdier i stigende grad opfattes som det umiddelbare normgrundlag, virksomheder bør og skal agere på.

I det omfang, staten eller det internationale samfund anvender retlige standarder og instrumenter (fx menneskerettigheder og incitamenter til selvregulering) som middel for virksomheder til at engagere sig i eller påtage sig forpligtelser inden for det, som formelt er staternes ansvarsområde, er der tale om en form for retsinstrumentalisme. Dette er særligt udtalt dér, hvor opfordringen til selvregulering må antages at bære på en indirekte risiko for egentlig regulering, hvis virksomhederne ikke følger anbefalingerne om at regulere frivilligt.

Ud fra det retlige og især det menneskeretlige perspektiv er udviklingen i CSR, stakeholder værdier mv. fra slutningen af 1990'erne desuden interessant bl.a. som udtryk for en "demokratisering" af menneskerettigheder: Forbrugere, ansatte, visse

²⁸ Undtagelser til dette er bl.a. Morten P. Broberg, Corporate Social Responsibility in the European Communities: The Scandinavian Viewpoint, i Journal of Business Ethics 15: 615-622 1996, igangværende forskning ved Roskilde Universitetscenters projekt VIV (Værdier i Virksomheder) og Handelshøjskolen i København, som hovedsageligt er fra

investorer, politikere m.fl. oplever visse normer og standarder som forpligtende for virksomheder, uanset at disse normer og standarder i deres folkeretlige formulering (som internationale menneskerettighedsbestemmelser) ikke er retligt bindende for virksomheder, men kun for staterne. Virksomhederne reagerer på politiske og markeds-mæssige krav om socialt ansvar ved at søge at tilpasse sig og opfylde normer og standarder, uanset at de i nogle tilfælde ikke (eller endnu ikke) er retligt forpligtede til det. En del af de standarder, som opfyldes ved det sociale og dele af det miljømæssige ansvar, har en stærk menneskeretlig dimension (svarende til konkrete bestemmelser i internationale menneskeretlige traktater fra f.eks. FN og ILO). Menneskeretlige standarder anvendes i et vist omfang som mål, benchmarks eller indikatorer for opfyldelse af det sociale ansvar. Den store udfordring for gennemførelsen af de internationale menneskerettigheder har i flere årtier været at omsætte teoretiske standarder til praksis. Når virksomhedernes påtager sig et socialt og til dels et miljømæssigt ansvar, betyder det, at en del af de menneskeretlige standarder gennemføres i praksis. Denne "demokratisering" af menneskeretten er kendetegnet ved to sammenhængende led af begivenheder: For det første, at fysiske eller juridiske personer eller grupper, som ikke folkeretligt er forpligtede af eller direkte har rettigheder i forhold til den internationale menneskeret, i praksis opfører sig, som om de er forpligtede eller stiller krav, som om de direkte havde rettigheder på baggrund af den internationale menneskeret. For det andet, at disse handlinger i praksis betyder, at flere af rettighederne opfyldes af juridiske personer (virksomheder), som tager kravene til sig som om der var tale om retlige forpligtelser.

Ser man på udviklingen af CSR i Danmark, hvor begrebet især har været opfattet som at gøre en indsats for det rummelige arbejdsmarked, kan der iagttages en vis afsmitning fra private virksomheder, der går foran med at påtage sig CSR, til en forventning i offentlighed og fra politisk side om, at andre private virksomheder og offentlige arbejdspladser bør eller skal påtage sig et socialt ansvar og opføre sig etisk. Dette kan tænkes at få indflydelse på virksomheders codes of conduct og på indholdet af offentlig regulering af CSR, herunder den løbende udvikling af normer, som staterne søger at

et retsfilosofisk synspunkt, og den analysevirksomhed af til dels retlig karakter, som er indgået i udviklingen af kommunikations-, certificerings- og ledelsesværktøjer som Etikbasen, SA8000 og AA1000.

regulere eller få gennemført ved hjælp af folkeretlige instrumenter (konventioner, erklæringer). Der kan også være tale om en situation, hvor de værdibaserede forventninger til den private sektor forskydes til krav til offentlige virksomheder, krav der også formentlig af de fleste opfattes som værdibundne snarere end bundne i en retsregel, uanset at offentlige virksomheder burde være nærmere end private til at følge en forpligtelse til at gennemføre folkeretlige normer og krav. Værdierne bliver til det retskildegrundlag, som stat, virksomheder og borgere stiller krav efter og handler på.